

**Türkiye’de Bölge Planlama Deneyimleri:
Eleştirel Bir Yaklaşım**

Servet Mutlu

Başkent Üniversitesi İktisat Bölümü

ÖZET

Türkiye’nin yarım yüzyıllık bir bölge planlama deneyimi vardır. Bu süre içerisinde çeşitli nitelikte ve farklı amaçlara yönelik bölge planları yapılmıştır. 1980’lerden önce yapılan planlar daha çok kaynak geliştirmeye ve/veya sağlıklı bir fizikî çevre oluşturmaya yönelik iken, son yirmi yıldır yapılan planlar, esas itibarıyla görece geri kalmış bölgelerin geliştirilmesine yönelik olmuştur. Kısmen uygulanan GAP hariç, bu planların hepsi rafa kaldırılmıştır. Planların uygulamama nedenleri şöyle sıralanabilir.

i) 1960’larda üst düzey bürokrasi, bölge planlarının ayrımcılığa neden olacağı görüşünü taşımıştır.

ii) Karar mekanizması içinde geniş bir kitle, ülkenin birinci hedefinin azamî hızda büyüme olduğunu ve bölge planlarının bu hedefin gerçekleşmesi üzerinde olumsuz etkisi olacağı görüşünü savunmuştur.

iii) Bütçe sürekli açık vermiş ve bölge planlarının uygulanabilmesi için gerekli kaynaklar yaratılamamıştır.

iv) Bölge planları bir teknisyenlik işi olarak ele alınmış, katılımcı bir yaklaşım gerçekleştirilememiş, bunun sonucu olarak ta planlar ne geniş bir kitle tarafından sahiplenilmiş, ne de siyasi irade üzerinde uygulama yönünde bir baskı oluşturulmuştur. Katılımcılığın sağlanamamasının kökeninde katılımcı bir yerel planlama geleneğinin olmaması yatmaktadır.

v) 1980’lerden ve 1990’ların başları dışındaki süre içinde, bölge planları siyasi irade desteğinden yoksun kalmıştır.

vi) GAP ve Doğu Anadolu Planı konulan hedefler yönünde gerçekleştirmeleri için toprak reformu ve çayır- mer’a ıslahı ve yönetimi konularında radikal uygulamalarla yapısal değişiklikler yapılmasını gerektirmişler, fakat bu yönde bir siyasi irade ortaya konulamamıştır. Radikal değişikliklerden zararlı çıkacak gruplar siyasi irade üzerinde baskın olagelmışlerdir.

vii) Ulusal plan yapım morfolojisi bölge planı uygulamasına uygun değildir. Kaynak tahsisi sektörel bazda yapılmakta, sektör uzmanları kendi sektörlerine ayrılan kaynakları sektörel önceliklere göre projelere tahsis etmektedirler. Bölgesel kaygılar, çoğu kez ikincil durumdadır.

viii) Bölge planlaması ulusal plandan ayrı kendine özgü uygulama araçlarından yoksundur.

Nihaî tahlilde, bölge planlaması ve uygulaması bir siyasi irade sorunudur. Yönetişim; uygulamada bir etkinlik sorunu olup, ikinci plandadır.

1. Giriş :

Türkiye’ de bölge planları çalışmalarının yarım yüzyıllık bir tarihi vardır. Bu deneyimi ülkenin geçirdiği temel yönelimler bağlamında i) planlı dönemden önceki planlar, ii) 1963 – 1980 arası yapılan planlar ve iii) 1980 sonrası yapılan planlar bazında incelemek yararlı olacaktır.

Bildiride önce, bu üç farklı dönemde yapılan bölge planlama çalışmaları ele alınacak, çeşitli planlardaki temel yaklaşımlar irdelenecek ve daha sonra planların uygulanmama ya da ancak sınırlı uygulanma nedenleri üzerinde durulacaktır.

II. Planlı Dönemden Önceki Planlar

Planlı dönemden önce ilk ele alınan bölge 1957’ de Köyceğiz-Dalaman yöresidir. O.E.C.D’nin İtalya’nın Sardinya ve Yunanistan’ın Spirus bölgelerinde giriştiği Akdeniz Ülkeleri için örnek bölgesel kalkınma çalışmalarının üçüncü örneği olarak Köyceğiz-Dalaman seçilmiş ve çalışmalar Türk kamu kuruluşları ve UNESCO’nun katkılarıyla sürdürülmüştür. Projenin amacı bölgeyi kalkındırmak yanında, bu bölgeyi laboratuvar olarak kullanmak, bölge için en uygun kalkınma yöntemlerini araştırmak ve uygulamak ve elde edilen deneyimden benzeri yapıdaki bölgeler için yararlanmaktır (Milli Prodüktivite Merkezi, 1960). Yöredeki çalışmalar (DPT)’nin kuruluşundan sonra durdurulmuştur. Çalışmada operasyonel hedefler konmamış ve üretilen doküman bir tavsiyeler listesinden öte gidememiştir. Deneme alanının küçüklüğü nedeniyle yeterli politik baskının sağlanamaması ve kaynaklar, hedefler ve araçlar arasındaki işlevsel bağlantının eksikliği dolayısıyla öneriler uygulanmamıştır.

Türkiye’nin bölge planı alanındaki ikinci denemesi Marmara Bölgesi Projesi’dir. İstanbul’un hızlı büyümesinin yarattığı düzensiz kentleşme ve girişilen imar hareketlerinin ortaya çıkardığı kentin tarihi çevresinin korunması sorunları, ilgili çevrelerde bunlara planlı olarak yaklaşma gereksinimini uyandırmış (Aru 1968) ve İmar ve İskan Bakanlığı 1960 yılı sonunda ilk bölgesel planlama bürosunu İstanbul’da kurmuştur.

Bölge planlama bürosu, konuyu çok yönlü olarak ele almış ve kamu ve özel yerel kuruluşlarla çok sıkı bir işbirliğine girmiştir. Plan, ülkesel bir yerleşme politikasının yokluğunda, İstanbul’un gelişme eğiliminin süreceğini kabul etmiş ve sonunda daha çok bölge içi yerleşme almasıyla ortaya koyan bir fiziki plan üretilmiştir (İmar ve İskan Bakanlığı, 1963). Plan 1963 te bitirilerek sorumlu sektörel kamu kuruluşlarına ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)’ye sunulmuş ve bu kuruluşlar da planı rafa kaldırmıştır.

İmar ve İskan Bakanlığı’nın ele aldığı diğer bir bölge, Zonguldak ili bölgesidir. Türkiye’ deki ikinci demir-çelik fabrikasının Ereğli’de kurulmasına karar verilmesi bölgede daha kapsamlı çalışmalar yapılmasını uyarmış ve etüdlere 1961 yılında başlanıp ilk safha Haziran 1961 de, ikinci safha 1962 Şubat’ında bitirilmiştir. Etüdlere DPT’nin ve yabancı uzmanların katılmasıyla sektör düzeyinde yapılmış ve üretilen planın esasını fiziki plan teşkil etmiştir.

Planlı dönemden önceki bölge planlama çalışmaları ve bölge planlarını daha sonra yapılan benzeri tür çalışmalardan ayıran temel özellikleri şöyle sıralamak mümkündür.

1. Çalışmalara çok yönlü başlanılmasına rağmen planlar daha çok fiziki sorunlara dönük olmuştur.
2. Bölgeler daha çok tek başlarına ele alınmış ve bölgelerin diğer bölgelerle ilişkileri ve bunlarda meydana gelebilecek değişikliklerin bölge içindeki muhtemel etkileri, dolayısıyla alması, üstünde durulmamıştır.
3. Çalışmalarda seçilen bölge sorunlarına çözümler getirmek yanında bölge plancısı yetiştirmek hedef alınmıştır.
4. Planlar planlama ekibine katılan kişilerin, özellikle yabancı uzmanların, deneyim ve yöntemlerine göre şekillendirilmiştir (Tekeli, 1972:142).
5. Üretilen planlardan hiçbirisi uygulanmamıştır.

III. Planlı Dönemde Bölge Planlama Çalışmaları

i) 1961 – 1980 Arası Dönem.

Planlı dönemde yapılan bölge planlarında göze çarpan başlıca husus ekonomik boyutun önem kazanması ve bölge planlarının uğraş evrenlerinin genişlemesidir. Bütün planlar yapılarını ülkesel plana uydurmaya çalışmışlar ve uyarcı (adaptive) bir yaklaşım izlemişlerdir. Ayrıca her plan değişik bir plan yaklaşımı sergilemiş ve yöntemleri açısından türdeşlik gösteren bir bölge planlama pratiği gelişmemiştir. Belki de, ülkesel plancılarının yapılan bölge planlarını daha kolay değerlendirmelerine ve birbiriyle karşılaştırıp proje seçmelerine olanak tanıyacak türdeş bir bölge planlama yönteminin geliştirilmemiş olması, bu planların da kendilerinden öncekiler gibi rafa kaldırılmalarının nedenlerinden biri olmuş olabilir.

Planlı dönem içinde ele alınan bölgelerden biri yine Zonguldak Bölgesi'dir. Çalışmayı İmar ve İskan Bakanlığı yürütmüş ve bölge ekonomik, sosyal ve fiziksel açılardan bir arada ele alınıp değerlendirilmiştir. Plan kendisine ülkesel planının inemeyeceği ayrıntılara inmek, şehir planlamasının kuramayacağı toplu bakışı kurmak, DPT'nin politika seviyesindeki kararlarının bölgede uygulanmasına yardımcı olmak, uygulamada resmi ve özel kesime tavsiyelerde bulunmak ve çeşitli sektör faaliyetlerinin bölge ölçüsünde eşgüdümünü sağlamak gibi bir işlev alanı seçmiş, bölge içinde gelir farklılaşmasını azaltmak, yapılacak yatırımlardan en yüksek faydayı sağlamak, şehirleşmeyi teşvik etmek, tarım dışı iş imkanlarını arttırmak ve bölge altyapısını plan hedeflerine hizmet edecek biçimde geliştirmeyi hedeflemiştir (İmar ve İskan Bakanlığı, 1964 : 9).

Zonguldak planında oldukça ayrıntılı sektör incelemeleri bulunmaktadır. Fakat bu sektörel incelemelerin birbirleriyle ilgisi ya hiç kurulmamış ya da oldukça genel bir düzeyde kurulmuştur. Ayrıca zaman programlaması da çoğu kez bir öncelikler listesi olmaktan öteye geçememiştir.

Planlı dönemde ele alınan en büyük ve en kapsamlı bölge planlama girişimleri Antalya ve Çukurova Bölgeleri için yapılmıştır. Bu girişimlerde Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan ilkeler doğrultusunda iki farklı yaklaşım izlenmiştir. Antalya Bölgesi'nde uygulanmaya çalışılan birinci yaklaşımda esas hareket noktası bölgenin gelişme potansiyeli bulunan alanlarda yatırım öncesi etüdler yapmak, büyüme noktaları sağlamak, gerekli altyapı ve üstyapı düzenlemeleriyle birlikte, bölgede itici gücü oluşturacak yatırımları projelendirerek milli plana önermektir (Candır 1980 : 4; Soral ve Sakman, 1966). Çukurova Bölgesi'nde uygulanan ikinci yaklaşımda ise bölgenin ekonomik ve sosyal kalkınmasını sağlamak amacıyla bölgede sektörel tutarlılığı sağlayıcı bir makro model kurulmuş ve bunun çıktılarına göre, proje çözümlemelerinin yapılması ve bunlardan çok yönlü bir program türetilmesine gidilmiştir.

Antalya, Isparta, Burdur illerinden oluşan Antalya Bölgesi çalışmalarına 1959'da FAO aracılığıyla, Köyceğiz-Dalaman da olduğu gibi, bir kalkınma projesi çalışması olarak başlanılmış, Ekim 1960'da proje üç yıl süreli bir yatırım öncesi araştırmasına çevrilmiş, 1963 Kasımında ise FAO ile yapılan anlaşma uyarınca, DPT'nin isteğiyle çalışma Türkiye ölçüsünde bölge planlama çalışmalarına öncülük edecek çok yönlü bir bölge planlamasına dönüştürülmüştür. Bölgede çalışma 1965'te bitirilmiş ve plan 1966 yılında yayınlanmıştır (FAO, 1966).

Antalya projesi için yaklaşık 25 milyon TL. sarfedilmiş olmasına, çok farklı disiplinlerden ve kuruluşlardan gelen, kimisi yabancı, çok sayıda, 70'in üstünde uzman çalıştırılmasına ve 1963' ten sonra DPT'nin sorumluluğunda yürütülmüş olmasına rağmen, bir iki istisna dışında proje uygulamaya konmamıştır. Ayrıca, çalışmada, uygulama olanaklarının çizdiği çerçeveye uyumlu bir yöntem de (methodology) geliştirilememiştir (Tekeli, 1972:160).

Hatay, İçel ve Adana illerinden oluşan Çukurova Bölgesi Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın tanımladığı potansiyel gelişme bölgelerinden biridir. Çukurova Bölgesi ilk kez 1962 yılında İmar ve İskan Bakanlığı tarafından ele alınmış ve bir envanter çalışması yapılmıştır. DPT 1963 yılı başında burada bir bölgesel planlama teşkilatı kurmuş ve bundan sonra çalışmalar müştereken yürütülmüştür. Ayrıca AİD ve OECD uzman göndererek çalışmaya katılmışlar ve sektör kuruluşları da gerektiğinde çalışmalarda yer almışlardır. Bölge planı yapılmasının hedeflerinden biri olarak Çukurova Bölgesi'nin ülkesel gelişme içindeki yerini tayin etmek alınmıştır. Birinci Plan'ın bölge planlarına yüklediği görevi yerine getirmek, yani kalkınma planının bölgede uygulanmasına olanak sağlayacak seçeneklerin geliştirilmesi ve bölgenin gelişme olanak ve potansiyelleriyle tutarlı arazi kullanış düzeninin saptanması da hedefler arasındadır.

Kurulan bölge teşkilatı, mahalli organlarla çok iyi ilişkiler kurup, onlarla sıkı bir işbirliğine girmiş, gerekli saha çalışmalarını yapmış, ne var ki proje sentez aşamasına girdiği zaman, o zaman ki DPT Müsteşarı bölge planlamasını Anayasa'ya aykırı gördüğünden (Aytur, 1972), bölgedeki çalışmalara 1966'da ara verilmiştir. Üç yıllık çalışmanın bulgularını daha sonra merkezde bir ekip birleştirip, bir ön proje haline getirmiştir (DPT, 1966).

Çukurova Bölge Planı'nın ikinci aşaması 1969'da başlamıştır. DPT Müsteşarlığı 91 nolu Kanun'un 1 Ağustos 1961 tarihli ve 340 nolu Kanun'la değişik 20'nci maddesine dayanarak planın yapımını Bechtel ve FMC firmalar grubuna vermiştir. Bechtel ve FMC grubu çalışmalara 1 Temmuz 1969 da başlamış ve daha evvelce Çukurova Bölge Planlama Grubu'nun hazırladığı verileri ve kendi sınırlı saha çalışmalarını kullanarak, Çukurova Bölge Kalkınma Programı'nı hazırlamış ve Eylül 1970 de DPT'ye teslim etmiştir.

Bechtel ve FMC grubu, bölge planının amaçlarını bölgenin temel sorun ve gelişme olanaklarını tanımlamak, basit, pratik tedbirlerden oluşan hareket planları oluşturmak, mevcut sistemi ve örgütleri azami ölçüde kullanmak, hemen uygulanabilecek ve ulusal ekonomiye ve bölgeye beş yıl içinde önemli yararlar getirebilecek belli programlar önermek, Çukurova'nın uzun dönem potansiyelini tanımlamak, uzun dönem sosyal ve ekonomik hedeflerin gerektirdiği acil tedbirleri saptamak, mali ve eğitim olanaklarının getirdiği sınırlamalara gerçekçi bir şekilde yaklaşmak ve gerektiğinde bölgesel hedefleri yeniden tanımlayacak, durumu belli aralıklarla gözden geçirecek bir planlama süreci için ilkeler getirmek olarak almıştır (Bechtel, FMC, 1970; s.1-2). Plan, bu hedeflere ulaşmak için, kurumsal yapı değişikliği, tarımsal dönüşüm, hızlı endüstrileşme ve kentsel büyüme ve arazi kullanım planlamasından oluşan bir strateji önermiştir.

Çukurova Bölge Planı da kendinden önceki diğer planlar gibi, uygulama olanağına kavuşmamıştır. 1960'larda Elazığ-Keban (1966), Trakya (1968), Küçük Menderes (1968) bölgeleri için de sosyo-ekonomik nitelikli ve uzun döneme dönük bölge çalışmaları yapılmış, fakat Keban Baraj Gölü'nün yarattığı bazı sorunların zorunluluk arzeden çözümleri dışında, getirilen öneriler yine uygulanmamıştır. Bunlardan Elazığ-Keban Projesi'ni İmar ve İskan Bakanlığı, Trakya Planı'nı Bretonne Tatbiki Coğrafya Birliğiyle işbirliği yaparak aynı bakanlığın Marmara Bürosu ve Küçük Menderes Planı'nı Litton firması yapmıştır. Ayrıca "Güneydoğu Anadolu Bölgesel Gelişme Projesi" adı altında DPT tarafından, kamu kuruluşlarının işbirliğiyle, bir planlama çalışmasına başlanılmış, geniş bilgi toplama faaliyetlerine girilmiş, bulgular Nisan 1971 de bir ön değerlendirme raporu halinde DPT'ce hizmete özel olarak yayınlanmıştır. Çalışmalar bu tarihten sonra da bir süre devam etmiş, Kalkınmada Öncelikli Yörelere'in sorunlarıyla uğraşmak üzere bir örgütlenme modeli geliştirilmiş, fakat bu model itibar görmediği gibi, yöreyle ilgili olarak DPT içinde yapılan geniş kapsamlı çalışmalara, bir iki araştırma ve kalkınma projesi dışında son verilmiştir (DPT, KÖYD, 1972). 1970 yılında yabancı ve yerli bir firmalar grubuna yaptırılan Aşağı Fırat Projesi ve 1978 tarihli ve yine bir firma, EMSA, A.Ş., tarafından, yapılan Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamlı birer sosyo-ekonomik bölgesel kalkınma planı olmaktan daha çok, belli sorunların çözümüne dönük mühendislik projeleridir. Bunlardan Aşağı Fırat Projesi DSİ tarafından değiştirilerek uygulamaya konulmuştur. (Electro-Watt, et.al, 1970 ; DSİ, 1980).

Uygulama olanakları bulmamaları yanında, planlı dönemde yapılmış planların hemen hemen hepsinin birtakım ortak yanları bulunmaktadır. Bu ortak yanlardan başlıcaları şöyle sıralanabilir:

(1) Bölge planlama sorunları uysal sorunlar düzeyinde ele alınmıştır. Bütün bölge planları belli zaman aralıkları için tanımlanmış sorunları çözmeye yönelik olmuşlardır. Oysa ki kapsamlı bölge planlaması sorunları habis sorunlardır; bir sorunun çözümü önceden görülemeyen başka sorunlar yaratabilir. Habis sorunların uğraşmak için sürekliliği olan bir örgütlenmeye gereksinme vardır. Halbuki bölge planları plan belgesi hazırlandıktan sonra dağılan, ya da başka işlere yönelen, ya da yöneltilen gruplar tarafından yapılmış, hatta çoğunda bölgede bir çalışma grubu kurulmasına bile gerek görülmemiş, planlardan bir kısmı, plan bölgesinden binlerce kilometre ötede üretilmiştir.

(2) Planlama bir uzmanlık olarak ele alınmıştır. Bu planlamayı uysal sorunlar düzeyinde almanın doğal bir ürünüdür. Planlamanın hedefleri planlılara verilmiş, ya da bu hedefler planlılar

tarafından şu veya bu nedenle önemli gruplarca kabul edilebilir bir düzey ve nitelikte saptanmış ve mesele bu bölgesel hedeflerle kaynaklar ve olanaklar arasındaki bağlantıyı kurma sorunu şeklinde ortaya koymuştur. Uzmanlık en azından genel hatlarıyla tanımlanmış bir sorun çözme, amaçlarla araçlar arasında bağlantı kurma, başka bir değişle de araçsal ussallığı sağlama işi olduğuna göre, planlama doğal olarak bir uzmanlık faaliyeti olarak görülmüş ve tamamen bürokratik bir süreç olarak ele alınmıştır. Bazı bölge planları yapılırken yerel güçlerle oluşturulan ilişkiler daha çok bilgi toplama düzeyinde etkinliği sağlamak için kurulmuş ve ne hedeflerin konulmasında, ne de çözüm şekillerinin biçimlendirilmesinde yerel güçlere, plandan etkilenecek grup ve kişilere, fazla söz hakkı tanınmıştır. Hiçbir bölgede planın uygulanması yönünde bir politik baskı grubunun oluşmaması, yerel güçlerin planlama süreci dışında bırakılmasına, onlara ancak bürokrasi gerek gördüğünde danışılmasına ve planlamanın tümünden uzmanca bürokratik bir anlayış içinde ele alınmasına bağlanabilir.

(3) Bir iki istisna dışında planlar seçim olanağı verecek tutarlı gerçek almasıklar oluşturmamışlardır.

(4) Bütün bölgesel plan çalışmaları, ülke düzeyinde bir gelişme ve mekan örgütlenmesi stratejisinin yokluğunda yapılmıştır. Ülke genelinde mekânsal stratejinin şöyle ya da böyle olmasının yapılan bölge planı üstünde hiçbir etkisi olmayacakmış gibi hareket edilmiştir. Eğer, strateji değişikliğinin bölge planı üstünde de değişiklikler yapabileceği kabul olunmuş olsaydı en azından bazı temel kesimlerde, değişik olası stratejiler varsayımına göre almasıık öneriler getirilmesi gerekirdi ki, yukarıda işaret edildiği gibi, böyle bir çabaya hiçbir planda rastlanmamaktadır.

(5) Yapılan planlarda kararların birbirine karşı duyarlılık çözümlemelerine rastlanılmamaktadır.

Değişkenlerin birbirine karşı duyarlı olmaları bilincinin yoksunluğu kendisini en fazla firmaların yaptıkları bölge planlarında göstermekte ve kurumsal sorunların teknokratik uzmanca planlamaya tabi tutulmasının tehlikesine işaret etmektedir. Özellikle yabancı firmalar planları makro düzeyde teknokratik, sistemci, yaklaşımla üretmiş olmalarına rağmen tarım ve sanayide değişik örgütlenme düzenlerinin eş sonlu (equifinal) ya da eşdeğerli sonuçlar vereceğini en azından zımnen kabullenmişler ve değişik sosyal düzenlemelerin değişik planlar üretilmesini gerektireceği bilincinden yoksun gözükmüşlerdir. Örneğin Çukurova Bölge Plan'ında tarımsal endüstriler kurulurken, bunların özel firmalar, üretici kooperatifleri, bütünsel bir şekilde tarımsal üretim, işleme ve pazarlama yapan yabancı şirketler, kamu şirketleri ya da bunlardan oluşan çeşitli bileşikteki örgütlerde kurulabileceği önerilmiş, daha sonra kurulacak tarımsal endüstrilerin tipi, işletme sayıları, gereksinimleri (Bechtel, FMC, 1970 : Cilt 1, 4-20) ve üretim değerleri bu endüstrilerin örgütsel yapısından ya da niteliğinden bağımsız olarak sıralanmıştır.

(6) Bütün bölge planları ulusal planın koyduğu çerçeveye uyarcı planlardır. Bölge planlarının ulusal planların oluşturulmasını etkileyebileceği yadsınmış ve bu planlar ulusal planın bir uygulama aracı olarak görülmüştür. Hedefler ulusal plandan türetilince değişik bölgelerde yaşayan halkın ölçek nedeniyle ulusal planda ifadesini bulmayan fakat bölge planları aracılığıyla gerçekleştirebilecekleri birtakım hedef, istek ve değerleri olabileceği de kabul edilmemiş, çoğulcu bir toplumun bir tartışma ortamı ve değerlerini gerçekleştirme süreci olarak tanımlanabilecek bölge planlama modelleri birici bir görüşle reddedilmiştir.

(7) Planlama bölgesi dışındaki dünyada olabilecek ve planın kabullerinden farklı olası değişiklik ve gelişmeler planlara yansımamıştır.

Bölge planları bu ortak özellikleri dışında birbirine benzememektedir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı stratejisinde bütün bölge planlarında kullanılabilecek bir yöntem geliştirilmesi hedef alınmış olmasına rağmen böyle bir yöntem geliştirilememiş ve yapılan bütün bölge planları ayrı yaklaşımlar ve ayrı tekniklerle ele alınmışlardır. Bu özellik planların birbiriyle kıyaslanabilme olanaklarını güçleştirmiş ve her projeyi değerlendirmek için uzun zaman ve enerji harcanılmasını gerektirdiğinden, bürokrasinin etkili üst kademelerinde planlara karşı olan ilgiyi azaltmıştır.

iv) 1980 Sonrası Dönem

Türkiye'nin gelişmesi ve sanayileşmesi ile birlikte 1980'lerden itibaren düzensiz fiziki gelişme ve kirlenme sorunları ve bölgelerarası gelişmişlik farkları bariz bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sorunların bir ölçüde giderilmesine yönelik olarak 1980 lerin ortalarında Çukurova Metropolitan Gelişme Projesi hazırlanmış daha sonra Zonguldak Projesi ve Doğu Karadeniz Planı, 2000'de Doğu Anadolu Projesi (DPT, 2000), 2006 da ise Yeşilirmak Havza Gelişme Projesi (DPT, 2006) hazırlanmıştır. Zonguldak ve Doğu Karadeniz planlarını Türk ortaklarla birlikte Japon firmaları, Yeşilirmak Planı'nı bir Türk firması hazırlamıştır. Doğu Anadolu Planı işi yapımı bölgedeki Atatürk, İnönü, Fırat, Kafkas ve Yüzüncü Yıl üniversitelerinin oluşturdukları bir konsorsiyuma verilmiş bu konsorsiyum bir müddet çalıştıktan sonra, işveren olan DPT yapılan çalışmalardan bir sonuç alınamayacağını anlayınca, üniversiteler konsorsiyumunu yeni bir planlama ekibi oluşturmaya zorlamış ve plan üniversiteler konsorsiyumunun bir taşeronu olarak Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü başkanının başkanlığında oluşturulan bir ekip tarafından hazırlanmıştır.

Bu arada altbölge ölçeğinde, Dünya Bankası ve diğer dış kaynaklardan elde edilen kredilerle 1980'lerin sonlarına doğru Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi, 1990'larda ise Yozgat ve Muş Kırsal Kalkınma Projeleri hazırlanıp uygulanmıştır.

Yapılan planlardan Çukurova Metropolitan Gelişme Planı, özellikle başta Adana olmak üzere kent bazında sınırlı ölçüde uygulama olanağı bulmuştur. Doğu Karadeniz Planı rafa kaldırılmıştır. Doğu Anadolu Planı da büyük ölçüde aynı kaderle karşılaşmıştır. Planın bazı bileşenleri birkaç il ölçeğinde Avrupa Birliği'nden alınan hibe fonlarla uygulanmış; ya da uygulanmaktadır. Bugüne kadar Avrupa Birliği'nden 232 milyon Euro hibe fon temin edilmiştir.

Türkiye'de yapılan ve hedefleri ve bu hedeflerin gerçekleşmesi halinde bölgesel, ülkesel ve uluslararası sonuçlar itibarıyla en önemli bölge planlama çalışması kuşkusuz Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Master Plan çalışmasıdır. Bir Japon ve bir Türk firması ortak girişimi tarafından hazırlanan plan 1989'da bitirilmiştir. Hazırlık çalışmaları 1960'lardan itibaren Devlet Su İşleri tarafından yapılan plan esas itibarıyla bir kaynak geliştirme planıdır. Plan irili ufaklı 22 baraj, 19 hidroelektrik santral yapımı, yılda 27 milyar kilovat-saat elektrik üretilmesini ve 1,642,000 hektar arazinin sulanmasını öngörmüştür. Planın gerçekleşmesi için gerekli kamu harcaması 2007 yılı fiyatlarıyla yaklaşık 50 milyar Dolar'dır. Planda üç senaryo geliştirilmiştir. Bu senaryolardan en mütevazisi olan C senaryosu 2005 yılı sonuna kadar, hidroelektrik kapasitesinin yüzde 70'inin gerçekleştirilmesini, nihai olarak sulanacak alanın yüzde 55'ine tekabül eden 894 bin hektar arazinin sulanmasını öngörmekteydi. Bugün itibarıyla öngörülen hidroelektrik kapasitenin büyük ölçüde gerçekleştirilmiş olmasına karşın ancak yaklaşık 250 bin hektar arazi sulamaya açılabilmiştir.

v) Bölge Planı Yapımı ve Uygulamasına Bir Örnek:Doğu Anadolu Planı (DAP)

DAP, DPT tarafından plan bölgesindeki beş üniversite, Atatürk, İnönü, Fırat, Kafkas ve Yüzüncü Yıl üniversiteleri, tarafından oluşturulan Ortak Girişim Grubu(OGG)'na verilmiştir. DPT'nin DAP'ın yapımını, OGG'ye vermesindeki başlıca nedenler, grup üyesi üniversitelerin bölgeyi ve bölgenin potansiyelini iyi tanımaları varsayımı, bu nedenle grubun daha gerçekçi bir plan ortaya çıkarma beklentisi ve üniversitelerde mevcut kapasiteyi kullanma ve geliştirme amacıdır. OGG plan hazırlanmasına yönelik olarak beş üniversite rektöründen oluşan bir Yürütme Kurulu oluşturmuş, bir genel koordinatör atamış ve planı yapmak üzere bir Proje Yürütücü ve Yardımcıları grubu teşkil etmiştir. Plan süresi içerisinde rektörlerin değişmesi nedeniyle on rektör Yürütme Kurulu'nda görev almış, Proje Yürütücü ve Yardımcıları olarak onyediyedi profesör, altı doçent, on yardımcı doçent, bir öğretim görevlisi ve iki araştırma görevlisi; toplam otuzaltı öğretim üyesi ve yardımcıları, görev yapmıştır. Ekipte hiçbir bölge planlaması yer almamıştır.

i) Plan yapım Süreci

OGG, plan yapımını yüklendikten sonra, iş tanımının bir gereği olarak Mevcut Durum Analizi Raporu'nu hazırlamıştır. Bölgeye ilişkin verilerin sadece toplu bir sunumu olması, fakat yeterli bir analiz içermemesi nedeniyle rapor DPT tarafından kabul edilmemiştir. Bu rapor için yaklaşık bir yıl harcanmıştır.

Planın OGG tarafından öngörülen sürede ve arzulanan nitelikte hazırlanamayacağı kanısına varan DPT, OGG'na kendisine daha deneyimli bir ekip oluşturmalarını telkin etmiş, bunun üzerine OGG planı istenilen nitelikte üretebilecek bir grup arayışına girmiş ve Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölüm Başkanı'nın başkanlığında oluşturulan bir gruba plan yapım işini vermiştir. Ana Plan Grubu (APG) olarak adlandırılan bu grup bölge üniversitelerinden veri ve analiz akışı sağlanması koşuluyla işi üstlenmiştir. Bir kısmı Gazi Üniversitesi'nin diğer bölümlerinden bir kısmı da Gazi Üniversitesi dışından olmak üzere APG'nda on profesör, dört doçent, iki yardımcı doçent, iki öğretim görevlisi, altı araştırma görevlisi, biri doktoralı olmak üzere on uzman, toplam otuzdört kişi görev almıştır. Bu satırların yazarı da gruba DPT'nin telkiniyle genel danışman olarak katılmıştır.

APG iş tanımı gereği olarak bir mevcut Durum Analizi Raporu hazırladı. Raporun iki kez revizyonundan sonra, DPT tarafından kabul edilmesinden sonra bölge planının yapımına geçildi. Bölgede bürokrasinin, sivil toplum kuruluşları ve diğer paydaşların katılımıyla toplantılar ve SWOT analizleri yapıldı. Daha sonra bir bölgesel girdi-çıkı (G-Ç) tablosu kuruldu ve bu tabloya dayanarak, yine iş tanımı gereği, üç alternatif gelişme senaryosu üretildi. Üretilen senaryolar Ankara'da ve bölgede ilgililerle yapılan toplantılarda takdim edildi ve tartışıldı. Bu tartışmalardan elde edilen geri-beslemeler ve DPT'nin elıştırileri doğrultusunda senaryolar nihaîleştirildi ve DAP Ana Planı Raporu hazırlandı. DPT tarafından kabul edilen nihaî Ana Plan Raporu, bölgenin geleceği konusunda aşağıdaki üç senaryoyu ve DPT tarafından bu senaryolardan birinin seçilmesini öngörüyordu.

ii) Plan Senaryoları

ii) Plan senaryoları bölgeyi altbölgelere ayırıyorlar, herbirinin gelişme potansiyelinin diğerlerinden farklı olması nedeniyle farklı hızlarda büyümelerini öngörüyorlardı. Ancak, hepsindeki ortak nokta, bölgede ve altbölgelerdeki kişi başına gelirin 2020'ye kadar, Türkiye ortalamasına yaklaştırılmasıydı.

Plan'ın temel varsayımı tarımdaki olanakların kısıtlı, verimlilik artış potansiyelinin görece düşük, sanayi ve hizmetlerdeki olanak ve verimlilik artış potansiyellerinin tarımdakine görece daha yüksek olduğuydu. Üretilen üç farklı senaryoya, A1, A2 ve A3 senaryolarına, göre, bölgede ve ekonomik sektörlerde öngörülen gelişme hızları Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1: Gayri Safi Bölgesel Hasılanın Yıllık Artış Hızı (%)

	2001-2005	2006-2010	2011-2020
A1 Senaryosu			
DAP Bölgesi	5.3	6.6	6.9
Tarımsal	3.9	5.0	5.4
Sanayi	7.2	9.0	8.5
Hizmetler	5.4	6.5	6.8
A2 Senaryosu			
DAP Bölgesi	6.3	7.9	8.0

Tarım	4.6	5.8	5.7
Sanayi	9.0	10.8	10.4
Hizmetler	6.2	7.8	7.89
A3 Senaryosu			
DAP Bölgesi	5.1	8.7	8.9
Tarım	5.0	5.9	5.9
Sanayi	10.6	11.4	11.2
Hizmetler	6.9	8.9	9.0
TÜRKİYE	5.2	5.3	5.4

Kaynak: DPT, DAP Yönetici Özeti, s.60.

Tablo 1’deki sektörel ve bölgesel gelişme hızlarının sağlanabilmesi, istihdamın farklı sektörlerde farklı hızlarla gelişimi anlamına geliyordu: Plandaki istihdam gelişmesi Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2: İstihdamın Sektörler ve Senaryolar İtibariyle Gelişimi

	Senaryo		
	A1	A2	A3
I. İstihdamın Artış Hızı (%/ yıl)			
Tarım	-1.6	-1.7	-1.9
Sanayi	6.2	6.5	6.8
Hizmetler	3.5	3.8	4.1
TOPLAM	1.1	1.3	1.4
II. İstihdam Artışı (000)			
Tarım	-385	-401	-444
Sanayi	303	330	357
Hizmetler	618	699	768
TOPLAM	536	629	682

Kaynak: DPT, DAP Yönetici Özeti, s.64.

Tablo 1 ve 2’de verilen gelir ve istihdam artışlarını sağlayabilmek için gerekli yatırım 1997 sabit Doları’yla, A1 Senaryosu’nda, 80.3 milyar Dolar, A2 Senaryosu’nda 94.1 milyar Dolar, A3 Senaryosu’nda ise 106.9 milyar Dolar’dır. Her üç senaryoda da yatırımların ağırlıklı özel sektör tarafından yapılması öngörülmüştür. Özel sektör yatırımları senaryolar itibariyle sırasıyla 64.5 milyar Dolar, 75.7 milyar Dolar ve 86.6 milyar Dolar’dır. Senaryolara göre, kamu sanayide yatırım yapmayacak, eğitim, sağlık, sulama ve ulaştırma altyapısı gibi fizikî altyapı yatırımlarını yapacaktır. Bölge Tablo 1’de verilen hızlarda büyüdüğü taktirde, yapılan yatırımlar Bölge Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının A1 senaryosunda 2001-2005’te yüzde 25. 8’ini, 2006-2008 döneminde yüzde 28.5’ini, 2011-2020 döneminde yüzde 21.2’sini teşkil edecektir. A3 Senaryosu’nda ise yatırımlar bölge gelirinin, yukarıda verilen

dönemler itibariyle yüzde 26.6'sını, yüzde 29.7'sini ve yüzde 22.3'ünü oluşturacaktır. A2 Senaryosu'daki paylar ise A1 ve A3 senaryolarında öngörülen paylar arasındadır.

Öngörülen yatırımlar yapıldığı, sektörler ve istihdam öngörülen hızlarda büyüdükleri takdirde alt bölgelerde kişi başına gelir, Türkiye ortalamasının Tablo 3'de verilen düzeylerine ulaşacaktır.

Tablo 3: Türkiye Ortalamasına Görece, Altbölgeler ve Senaryolar İtibariyle Kişi Başına Gelir (%)

	Erzurum Altbölgesi	Malatya-Elazığ Altbölgesi	Van Altbölgesi
1997	38.4	63.6	34.5
A1 Senaryosu			
2010	41.4	68.3	40.4
2020	50.0	75.0	50.0
A2 Senaryosu			
2010	47.5	75.1	44.9
2020	65.0	90.0	65.0
A3 Senaryosu			
2010	51.6	80.2	63.1
2020	80.0	100.0	80.1

Kaynak: DPT,DAP , Ana Plan, s.364.

Yapılacak büyük yatırımlar sonucu özellikle A3 senaryosu'nda altbölgelerde gelir 2020'de Türkiye ortalamasına oldukça yaklaşırsa da bu ancak bölge nüfusunun yavaş artması ve bölgeden diğer bölgelere göçün devam etmesiyle mümkün olabilmektedir. Bölge nüfusu, plana göre, dönemlere göre değişmekle birlikte yılda sadece yüzde 0.8 ile yüzde 1.1 arası bir hızda büyüyecek, 2000'de 5.99 milyon olan bölge nüfusu 2020'de 7.29 milyon olacaktır. Oysa bölgedeki doğal nüfus artış hızı 2000'lerin başlarında bile yılda yüzde 2'nin üzerindedir. Eğer bölgede doğal nüfus artış hızının iyimser bir varsayım ile 2020'ye kadar yılda yüzde 2 olacağı kabul edilecek olursa, hiç göç olmadığı takdirde, 2020'de bölge nüfusu 8.94 milyona ulaşacaktır. Bu durumda, kişi başına gelirin Tablo 3'te öngörülen düzeylere ulaşabilmesi için bölgeden 1.65 milyon kişinin göç etmesi gerekecektir.

Planda öngörülen yatırımlar bölge kapasitesine görece oldukça yüksek ve kişi başına gelir rakamları oldukça iyimserdir. En mütevazı senaryo olan A1'de bile özel kesim yatırımları bölge Gayri Safi Yurtiçi Hasılası'nın 2001-2005'te yüzde 19.9'unu, 2006-2010'da yüzde 22.5'unu, 2011-2020'de yüzde 17.3'ünü teşkil etmektedir. Bölgedeki yüksek bağımlılık oranları gözönüne alındığında bu rakamlar bölge kapasitesini aşar niteliktedir. Bu; öngörülen yatırım büyüklüklerine ve sektörel büyüme hızlarına ulaşabilmek için bölge dışından önemli ölçüde özel sermaye çekilmesi gerekeceği anlamına gelmektedir.

iii) Planlama Sürecinde Yaşanan sorunlar

Planlama sürecinde ortaya çıkan sorunlar üç kategoride toplanabilir: i) iş tanımından ve enfarmasyon eksikliğinden kaynaklanan sorunlar, ii) DPT'deki Yönlendirme Kurulu'ndan ve DAP Çalışma Grubu'ndan kaynaklanan sorunlar, ve iii) OGG'den kaynaklanan sorunlar.

İş tanımı bir bölgesel girdi-çıkış (G-Ç) tablosu hazırlanmasını ve senaryoların bu G-Ç tablosuna dayanarak hazırlanmasını gerektiriyordu. Bir bölgesel G-Ç tablosunun anlamlı olabilmesi ele alınan sektör sayısının oldukça fazla olmasını gerektirir ve böyle ayrıntılı bir tablonun hazırlanması için de çok miktarda veri ve zamana ihtiyaç vardır. Oysa, bölgeye ilişkin mevcut veriler ayrıntılı bir G-Ç tablosunun gerektirdiğinin çok uzağında idi. İş tanımındaki plan yapım süresi de ayrıntılı bir G-Ç tablosu hazırlanması için, özellikle yeni veri- toplanması gerekmesi nedeniyle, yeterli değildi.

Bütün veri eksikliklerine ve sürenin kısalığına rağmen. Atatürk Üniversitesi'nde, Erzurum Alt bölgesi için bir doktora tezi olarak hazırlanmış G-Ç tablosu, Türkiye 1990 G-Ç tablosu ve Devlet İstatistik Enstitüsü (şimdi TÜİK)'nin İller itibarıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Bölgeler İtibarıyla Çeşitli Göstergeler adlı yayımlarından yararlanarak ve bölgede ek bilgi toplanarak 64 sektörlü bir bölgesel G-Ç tablosu hazırlandı. Tablo ve bu tablodan giderek iş tanımındaki amaç ve hedeflere uygun üç temel senaryo Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden ve daha önce DPT'de bu konularda çalışmış olan Profesör Gazi Özhan tarafından üretildi. Konusunda yüksek düzeyde uzmanlığa sahip olan bir akademisyen tarafından hazırlanmasına karşın dayandığı veri setinin kısıtlılığı nedeniyle, G-Ç tablosunun bölge ekonomisini ne derece doğru yansıttığı kuşkuludur.

Bölgesel G-Ç tablosu mevcut ekonomik durumu tam yansıtıyor olsa bile, statik olması nedeniyle ancak kısa ve orta dönem planlama için kullanılabilen bir araçtır. Oysa, tablo yalnız kısa ve orta dönemi değil, uzun dönem, 2020'deki durumu, irdellemek için de kullanılmıştır. Dolayısıyla senaryolarda 2020 için öngörülen resim ve bu resmin gerektirdiği tasarruf ve yatırımların gerçekçilik derecesi şüphelidir.

DTP bünyesindeki Yönlendirme Kurulu sektör uzmanlarından oluşuyordu. Her sektör uzmanı özellikle Mevcut Durum Analizi aşamasında, bunun plan yapımı aşamasında gerekli olup olmadığına ve sektörün bölgedeki önem derecesine bakılmaksızın, kendi sektörüne ilişkin çok ayrıntılı bilgi, veri ve bunların analizini istiyordu. Ana Plan Grubu ile daha yakından çalışan DAP Çalışma Grubu da bu istekleri onaylıyor, ayrıca raporun, çeşitli bölümlerdeki cümle yapısına ve noktalama işaretlerine varıncaya kadar, büyük bir titizlikle inceliyor ve en ufak hatanın ve yazım stiline ilişkin en küçük uyumsuzluğun düzeltilmesini talep ediyordu.

Bu ayrıntılı veri isteği ve rapor yazımı konusunda gösterilen aşırı titizlik Mevcut Durum Analizi Raporu'nun DPT ile APG arasında gidip gelmesine, hayli zaman kaybolmasına ve rapor için öngörülen sürenin hayli aşılmasına nedenledi.

Bu zaman kaybının ana nedeni sektör uzmanlarının bir bölge planının ne ve nasıl olması gerektiği konusundaki bilgi eksiklikleri ve APG'daki uzmanlarla aralarındaki görüş farklılıklarıydı. Her uzman; bölge planını kendi tünelinden görme eğilimindeydi

Ortak Girişim Grubu'yla, Grub'un taşarunu olan APG arasındaki ilişkiler de düzgün yürümedi. OGG ile APG arasındaki sözleşmeye göre OGG, APG'na veri, görüş ve analiz akışı sağlayacaktı. Ancak OGG, herşeyi APG'na bırakma eğilimine girdi. APG tarafından istenilen veri ve analizler ya hiç gönderilmedi ya da eksik gönderildi ve APG, hemen hemen herşeyi yapmak durumunda kaldı. Bu da, DPT'den gelen ve Ana Plan'a yansımayan veri ve analiz istekleri yanında, planın öngörülen süreden çok daha uzun bir sürede hazırlanmasının temel nedenlerinden birini oluşturdu.

iv) Planı'nın Diğer Plan Metinleriyle İlişkisi

Plan yapılırken VIII. Kalkınma Planı ve buna eşlik eden uzun dönemli strateji yürürlükteydi. Bu metinler, özellikle strateji dökümanının felsefe ve öncelikleri, bölge planının parametrelerini teşkil etti. VIII. Kalkınma Planı ve stratejisinde içerilen ve bölge planında özellikle dikkate alınan hususlar şöyle sıralanabilir.

- i) Kamunun ekonomiden çekilmesi; mevcut kamu tesislerinin özelleştirilmesi; kamunun sadece, sulama altyapısı dahil, altyapı, eğitim ve sağlığa odaklanması.
- ii) Yukardaki hususların bir gereği olarak özel sektöre dayalı bir birikim ve yatırım modeli.
- iii) Avrupa Birliği (AB) ile Gümrük Birliği'nin getirdiği olanak ve sınırlar ve Türkiye'nin AB üyeliği hedefi.
- iv) Komşu ülkeler ve Türki Cumhuriyetler'e açılımın sunduğu fırsatlar.

Özellikle kamunun ekonomide öngörülen rolü, senaryolardaki kamu yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payında açıkça görülebilir. Bu pay sadece yaklaşık beşte- bir ile altıda-bir arasındadır.

v) Plan Dökümanı'nın İçeriğinin Planda Olması Gerekenler Açısından Durumu

Plan öncelikle iş tanımının gereklerini yerine getirmeye çalışmıştır. Aksi halde plan DPT tarafından kabul görmezdi.

Plan'a, iş tanımı açısından değil de bir bölge planında olması gerekenler perspektifinden bakıldığında da planda önemli bir eksikliğin olmadığı görülür. Bir bölge planı, önemli güzergahların açıkça gösterildiği bir yol haritasıdır. Bu güzergahlar belirlenirken bölgenin konumu ve faktör varlıklarının belirlediği kısıtlar ve olanaklar dikkate alınmıştır. Bunu görebilmek için sadece senaryolarda içerilen rakamlara değil, rakamlara eşlik eden analizlere bakmak gerekir.

Belki de plandaki tek eksiklik koordinasyon, izleme ve değerlendirme sistemi konusunda bir önerinin getirilmemiş olmasıdır. Bunun nedeni bu üç fonksiyonun DPT'nin ilgili dairelerinin asli fonksiyonları arasında olmalarıdır. DPT'den ayrı bir koordinasyon izleme ve değerlendirme sisteminin önerilmesi bir duplikasyondan başka bir şey olmazdı. Ayrıca böyle bir sistem önerilmesi iş tanımında da öngörülmemiştir.

Ancak, planda önemli bir eksikliğin olmaması, kuşkusuz planın mükemmel yapılmış olması anlamına gelmez. İçerikte bir eksiklik olmasa da, plan daha az veri gerektiren farklı bir yöntemle ve daha sağlıklı verilere oturtularak yapılabilirdi. Fakat, iş tanımında G-Ç tablosundan türetilen senaryoların istenmesi, farklı bir yöntemin kullanılmasını olanaksızlaştırmıştır.

v) Katılımın Çeşitliliği ve Düzeyi

Hazırlanan bölge planı paydaşlar arasında müzakere edilmiş, bir uzlaşmaya dayalı, bir plan değildir. Bir planın müzakere edilmiş bir plan olabilmesi için üç aşamada, amaç ve hedef belirlenmesi, iş tanımı ve plan yapımı aşamalarında katılım olmaması gerekir. Amaç ve hedef belirlenmesi ve iş tanımı aşamalarında katılım olmamıştır. Plan yapımı aşamasında sınırlı ölçüde katılım sağlanmıştır. Bölgede SWOT analizleri ve senaryolar ortaya çıktıktan sonra, Ankara'da ve bölgede bilgilendirme ve görüş alışverişi toplantıları yapılmıştır. Bu toplantılara DPT uzmanları yanında resmî kurum ve kuruluşların temsilcileri ve sivil toplum kuruluşları katılmışlardır. Bu toplantılardan ancak sınırlı ölçüde geri-besleme sağlanmış olup, plana yansıyan önemli sonuçlar çıktığı söylenemez. Bunun nedenleri arasında aşağıdaki hususlar sayılabilir.

- i) Katılımcıların bir bölge planının ne ve nasıl olması gerektiği konusunda çok farklı görüş ve beklentilere sahip olmaları.
- ii) Kimi katılımcılarda plandan yüksek beklentilerin olması; kimilerinde ise tam tersine pek fazla beklentinin olmaması, bundan da bir şey çıkmaz görüşünün hakim olması.
- iii) Bir bölge planında girilmesi mümkün olmayan düzeyde ayrıntı istenmesi. Planın kendi iline, kendi kentine ne faydası olacak, hangi projeler ilinde ya da kentinde gerçekleşecek sorusuna yanıt aranması ve bunun her zaman yanıtlanmasının mümkün olmaması nedeniyle plana ilginin kopması.
- iv) Özellikle kırsal kesimden katılımın olmaması. Toplantılara ziraat odaları temsilcileri katılmış olsa da, bunların kırsal kesim sorun ve çıkarlarını tam temsil ettikleri söylenemez.

Öte yandan, katılım her ne kadar sınırlı olsa da bölgenin konumu, faktör varlıkları, ekonomik gelişmişlik düzeyi bağlamında, plandaki genel amaçların ve uygulanabilecek gelişme stratejilerinin neler olabilecekleri oldukça açık olagelmıştır. Çok geniş katılım olmuş olsa da, ortaya çıkan plan hazırlanan plandan çok farklı olmayabilirdi. Katılımın sınırlı olması, plana sahiplenme konusunda sorun yaratmıştır.

vi) Planın Uygulamaya Yansıma Derecesi

Plan 20 yıllık bir perspektifle, 2000-2020 dönemi için, hazırlanmıştır. Uygulama döneminin neredeyse yarısının geçmiş olmasına karşın, planın öngörülen doğrultuda uygulandığı söylenemez. Ancak, planın hükümetin programıyla örtüşen kısımları, özellikle ulaştırmaya ilişkin bölümleri, uygulanmaktadır. Bunlar arasında Doğu-Batı koridorunun güçlendirilmesi, Karadeniz ve Akdeniz bağlantıları bulunmaktadır.

Planın özellikle kırsal kesime ilişkin kritik bileşenleri uygulanmamaktadır. Bunların en önemlisi, bölgenin kırsal ekonomisinin temeli olan hayvancılığın ve buna bağlı olarak bazı agro-endüstrilerin

geliştirilmesinde hayati öneme haiz mer'a ıslahıdır. Mer'a ıslahıyla ilişkili olarak plan metninde aynen şöyle denmektedir.

“Son 30-40 yıldır nüfus baskısından ve mer'aların ortamalı [olarak] kullanılmasından kaynaklanan nedenlerle iyice bozulan ve verimsizleşen mer'aların ıslahı, dönüşümlü olarak ve taşıma kapasitelerine göre otlatılmaları, Bölge kalkınmasının olmazsa olmaz koşuludur” (Ana Plan, s.52).

Mer'a ıslahı ve otlatma alışkanlıklarının değiştirilmesi, hem kırsal kesimde kısa dönemde bâzı sorunlara neden olacağından ve hem de Tarım Bakanlığı'nın sahada daha etkin örgütlenmesini gerektireceğinden, bu konuda bir yasa da çıkmış olmasına karşın, uygulamada mer'a ıslahına ilişkin neredeyse hiçbir şey yapılmamaktadır.

Plan esas olarak özel kesim yatırımlarına dayanmasına karşın, özel kesim bölgeye gerekli ölçüde yönlendirilememiştir. Plan yapıldığı dönemde marjinalleşmiş bulunan ayrılıkçı terörün bölgenin bazı illerinde tekrar yaygın hale gelmesinin bunda kuşkusuz etkisi vardır. Ancak terörün yaygın olmadığı Malatya, Erzurum gibi illerde de özel kesim yatırım faaliyetinin düşük düzeyde kalmasının altında terör dışı daha belirleyici etmenler yatmaktadır.

AB ile Gümrük Birliği ekonomik faaliyetlerin bir konum yeri olarak Marmara ve Ege bölgelerini diğer bölgelere, özellikle Doğu'ya, görece daha cazip hale getirmiştir. Bunun yanında Gümrük Birliği kuralları, üçüncü ülkelere karşı Avrupa Birliği'nin tarife sistemini uygulama zorunluluğu, bölgede gelişebilecek fakat kısa vadede korunması gereken küçük ve orta ölçekli sanayinin çok düşük ücrete dayanarak üretilen Çin ve diğer ülkelerin mallarına karşı korunmasını olanaksız hale getirmiştir.

Asgari ücret sisteminin ülkesel düzeyde uygulanması ve ülkenin batı kesimlerinde asgari ücrette çalışmaya razı bir emek havuzunun bulunması bölgenin ucuz emek avantajını ortadan kaldırmıştır.

Uzun süredir uygulanan sıkı maliye politikası kamunun bölgeye bir ivme verecek ölçüde yatırım yapmasını olanaksızlaştırmıştır. Uygulamaya ayrılan kamu kaynaklarının ne kadar sınırlı olduğunu göstermek açısından bir örnek aydınlatıcı olabilir.

Bölgede bazı küçük projeler AB katkısıyla uygulanmaktadır. 2008 yılı sonunda bitmesi öngörülen bu projelere AB katkısı 232 milyon Euro, öngörülen toplam harcama, Türkiye katkısı dahil, 273.86 milyon Euro'dur. Bu miktar Türkiye 2006 Yılı Konsolide Bütçesi'ndeki faiz giderlerinin yüzde 1.2'si kadardır ve yaklaşık altı günlük faize eşittir.

vii) Uygulamada Plana Sahiplenme Sorunu

Plan, birkaç ögesi dışında uygulanmamaktadır. Bu diğer şeyler yanında bir sahiplenme sorunu olduğuna işaret etmektedir. Aksi halde yani plan sahiplenilseydi plan uygulanır, uygulanamıyorsa bunun nedenleri kamu oyuna şu yada bu şekilde yansır. Belediyeler dahil birçok kamu kuruluşunun plana sahiplenmediği açıktır. Fakat, plana asıl sahiplenmesi gerekenler plan uygulanmasından yararlanacak olan bölge halkıdır. Bölge halkının, en azından bölgedeki etkin çevrelerin, planı sahiplendikleri yönünde bir işaret yoktur. Bu; birkaç nedenden kaynaklanıyor olabilir.

- i) Plan yapımında yeterince katılım olmamasından,
- ii) Plan öngörülleri konusunda bilgi eksikliğinden,
- iii) Etkin konumda olan bazı grupların, en azından kısa dönemde plan uygulamasından zararlı çıkacak olmalarından,
- iv) Özellikle önemli birikimi olan sermaye sahiplerinin Batı'nın yatırım içi daha uygun konum yeri olması nedeniyle, bölgeyi esas faaliyet alanı olarak görmediklerinden, dolayısıyla bölgede olup bitenin onlar için önem taşımamasından .

Bu nedenlerden hangilerinin daha ağır bastığını söylemek, yeterli enfarmasyon olmaması nedeniyle, güçtür.

viii) DAP Deneyimi Işığında Öneriler

- i) Bölge planı bir stratejik plan olmalı. Plan kamu tarafından sağlanacak önemli fizikî altyapıyı zamanlaması itibariyle vermeli, gereksiz ayrıntıdan kaçınılmalı; bölgesel faaliyetleri yönlendiren ve uyaran faktörler üzerinde durmalıdır.
- ii) Esas plan dökümanı kısa ve öz olmalıdır. Plana temel teşkil eden veriler eklerde verilebilir.
- iii) Plan yapımına bir girdi teşkil etmeyecek veri ve bilgi toplamak ya da toplattırmaktan kaçınılmalıdır. Nihai planla ilişkisi marjinal olan veri toplanması ve bunun analizi zaman kaybına neden olmaktadır.
- iv) İş tanımı; mevcut veriler ve mâkul bir süre içinde toplanıp analiz edilebilecek veriler gözönüne alınarak hazırlanmalıdır.
- v) Bölge planları DPT tarafından yaptırılmaya devam edilecek olursa, plan yapımında her aşamada, yönlendirme kurulunun onayının alınması yerine, bölge planıyla ilgili Genel Müdürlük onay sorumluluğunu üstlenmelidir.
- vi) Eğer bölge planı bir G-Ç tablosuna oturtulmak isteniyorsa, bu tablo plan sürecinin başlamasından önce hazırlanmış olmalıdır. Bunu Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ya da DPT yapabilir. Bir bölge planının yapımı için öngörülen 18 ya da 24 aylık bir sürede hem gerçekçi bir G-Ç tablosu hazırlamak hem de sağlıklı bir plan üretmek güç, hattâ imkansızdır. Eğer bu süreler içinde her ikisi de yapılıyorsa birinden birinin niteliğinde taviz veriliyor demektir.
- vii) Uzun dönemde periodik olarak bölgesel G-Ç hazırlanması bir rutin haline getirilmeli, TÜİK ya da yeni kurulan kalkınma ajansları bunu yerine getirecek şekilde sistematik veri toplamalı ve örgütlenmelidir. Eğer yakın tarihli bir G-Ç tablosu yoksa, iştanımında böyle bir tablo yapılması kesinlikle istenmemeli plan senaryoları farklı bir yöntemle üretilmelidir.
- viii) Plan yapılırken kamunun bölgeye dönemler itibariyle ne kadar kaynak aktarabileceği önceden bilinmelidir. Kamu bu konuda bir niyet beyanında bulunmalıdır. Kritik hususlarda sınır değerleri bilinmeyen bir plan gerçekçilikten uzaklaşabilmektedir.
- ix) Her bölge planını ilgili bölgenin kendisi yapmalıdır. Süreçte, DPT bir yönlendirme ve denetim organı olarak görev yapabilir.

Tüm plan aşamalarında, amaç ve hedeflerin saptanmasında, iş tanımında, plan yapımında ve önceliklerin belirlenmesinde geniş katılım.

vi) Bölge Planlarının Uygulanmama Nedenleri

i) Planların yapımına katılım ya hiç olmamış ya da çok sınırlı düzeyde kalmıştır. Doğu Karadeniz, Doğu Anadolu ve Yeşilirmak Havzası planlarında SWOT analizi teknikleriyle ve planların belirli aşamalarında sivil toplum kuruluşları, kamu kurumları ve yerel idarelerin temsilcileri ile bilgilendirme ve geri-beslemeye yönelik toplantılar vasıtasıyla katılım sağlanmaya çalışılmış; fakat bunların katkısı çok sınırlı kalmıştır. Bu toplantılara katılanlar, ya çok yüksek beklentiler sergilemişler, ya bundan da bir şey çıkmaz havasına girmişler ya da meseleleri sadece kendi tünellerinden görmüşlerdir. Özellikle çok yüksek beklentilerle bu toplantılara katılanlar, planlara karşı çok olumsuz bir tavır içine girmişlerdir. Katılım ve yerel düzeyde iyi işleyen bir planlama geleneğinin olmaması, yerel aktörlerin planlamaya katılım, katkı ve planlara sahiplenme derecelerinin düşük kalmasında belirleyici olmuştur.

ii) Bölge planlarının ikinci uygulanmama nedeni, 1960’larda bu tür planlamanın, DPT Müsteşarlarından birinin de dahil olduğu bazı çevreler tarafından, Anayasa’ya aykırı olduğu şeklinde yorumlanması, ve planlar yapılmış olsa bile, bunların uygulanmasını dumura uğratmak için azami gayretin gösterilmiş olmasıdır. Uzun süre DPT Müsteşarlığı yapmış Aytür, “Türk planı kavrayıcıdır. Türk Kalkınma Hukuku hiçbir tereddüde yer vermeyecek şekilde kısmi planları, yani mevcut imkanlar ölçüsünde proje yapıp sıralamayı ister sektörel, ister bölgesel olsun reddetmektedir” demiştir (Aytür,1972, s.40). Burada kavrayıcı sözcüğü kapsamlı anlamında kullanılmaktadır. Yine Aytür, Anayasa’nın çok genel biçimde koyduğu amaçları planlama için yeterli saymış ve hedeflerin planlama süreci içinde oluşturulduğu ve bu sürece en geniş anlamıyla ilgili halkın ve /ya da onun temsilcilerinin katıldığı bir planlama modelini Anayasa’nın yadsıdığını ileri sürmüş ve Anayasa’nın “hedeflerin saptanmasını henüz büyük kısmı ile bilinçlenmemiş topluma bırakmamış” olduğunu savlamıştır (Aytür, 1972: 41) .

iii) 1980'lerden önce yapılan bölge planlarının diğer bir uygulanmama nedeni etkin çevrelerde temel sorununun maksimum hızda büyüme olarak kabul edilmesi ve özellikle kalkınma tipi bölge planları uygulanacak olursa, gerekli kaynaklardan bir kısmının daha sosyal içerikli alanlara, ya da daha az etkin projelere ayrılması gerekeceği ve bunun da büyüme hızından fedakarlık gerektireceği kanısının hakim olmasıdır. Türk kalkınma plan metinleri, bir anlamda, bu görüşün en somut örnekleridir.

iv) Bölge planları sırf kamu kesimi için değil, özel kesim için de öneriler getirmişlerdir, planlar bu iki kesimin öngörülen faaliyetlerinin bir sentezidir. Planların kamu kesimini ilgilendiren bölümlerinin yeterli politik destek olduğu takdirde uygulanabilir oldukları bir an için kabul edilse bile özel kesimin hangi özendiriciler ve uyarıcılarla kendine düşeni uygulamaya koymaya itilebileceği özellikle 1980 öncesi planlarda belirtilmemiştir.

v) Bölge planlamasının milli plandan ayrı, kendine özgü, uygulama araçlarının olmaması, bu planların kağıt üstünde bırakılmalarının diğer nedenlerinden biridir. Başka ülkelerin birçoğunda, yapılan bölge planlarının uygulanması için kullanılması bölge otoritelerine bırakılan fonların Türkiye'de olmamaları ya da çok cılız olmaları, bölge planı uygulamalarının planı yapan ya da yaptırıcılardan başka kurumlara bırakılmasını nedenlemiştir. Ayrıca, kamusal sektörel kuruluşların kendi sektörleriyle bölge planları arasında bağlantı kurmakta çektikleri güçlük uygulama olanaklarını oldukça sınırlamıştır.

vi) Türkiye bağlamında bölge planlarının diğer bir uygulanmama nedeni ulusal planın morfolojisinden gelmektedir (Candır, 1980:5-6). Türk planları sektörlerarası tutarlılığı sağlamaya yönelik planlardır. Pratikte planlama süreci bir büyüme hedefi saptamak, bu büyüme hızını sağlamak için gerekli tasarruf oranını tespit etmek ve devre sonu (ex-post) tasarruf yatırım eşitliği varsayımı altında yatırım kaynaklarını sektörlerarası tutarlılığı sağlayacak şekilde sektörlerle dağıtmaktan oluşmaktadır. Kurumsal olarak planlama faaliyeti bu noktada bitmektedir; yayınlanan plan belgeleri bu noktaya kadar olan çabanın ürün ve ifadesidir. Kaynakların somutta hangi faaliyetlere ayrılacağı ise programlama sürecinde ele alınmaktadır. Kamu kesiminde her yıl her kesime belli bir miktar kaynak tahsis edilmekte, sektörel kamu kuruluşları kendi projelerini hazırlayıp DPT'ye sunmakta ve DPT sektör sorumluları, her sektör için ayrılan kaynağın üst sınırlarına kadar, kendilerine intikal eden projeler için fon tahsis etmektedirler. Sektör sorumlularının öncelikleriyle bir bölge planının öncelikleri farklı olabilmektedir.

İstisnalar dışında DPT proje üretmemekte ve proje üretilen bunları uygulama sorumluluğu doğrudan doğruya sektörel kuruluşlara ait bulunmaktadır. Çeşitli projeler arasında zaman ve mekanda eşgüdüm kuramsal olarak kaynak tahsisi yoluyla DPT tarafından sağlanmaktadır. Bu süreç içinde bölge planlamasının bir yeri yoktur. Bölge planlarının önerilerine kaynak tahsis edilebilmesi için ya projelendirmenin bölge planı içinde yer alması, öneri olarak DPT'ne intikal ettirilip uygulama sorumluluğunun DPT tarafından yatırımcı kuruluşa verilmesi, ya sektörel bir kuruluşun bölge planının önerilerini benimseyip, bunları projelendirerek yıllık programlarda tahsis koparmaya çalışması, ya da DPT'nin bölgesel plan önerilerinin projelendirilmesini sektörcü kuruluşlardan isteyip olumlu proje üretilebilirse, uygulama alanına sokması gerekmektedir. 1980 öncesi bölge planlarında birinci alması söz konusu olmamıştır, çünkü istisnalar dışında bölge planları proje üretmemiştir. Diğer almasıklardan ise bölge planlaması ikinci derece bir statüdedir ve arkasında politik desteğin olmaması bu kanalların işletilmesi için gerekli baskının yaratılmamasını nedenlemiştir. Fakat her durumda süreç karmaşıktır ve bölge planlarıyla milli plan ve sektörel kuruluşlar arasında yasal, kurumsallaşmış, ilişkilerin bulunmaması bölge planlarının uygulama düzeyinde ele alınmasını ilgililerin iyi niyetine bırakmış ve bölge planlaması hem alışılmış ilişkileri zorladığından hem de çeşitli kuruluşlar tarafından yetki, sorumluluk ve uzmanlık alanlarına dıştan müdahale şeklinde yorumlandığından bu iyi niyet hiç bir zaman gösterilmemiştir.

vii). Yapılan tüm bölgesel planların ortak özelliklerinden ve uygulanmama nedenlerinden biri, bunların hiçbirinde plancılara dönemler itibariyle ya da toplam olarak bir harcama perspektifi verilmemiş olmasıdır. Plancılar, plan uygulaması için ayrılabilir kamu fonları ve özel yatırımcıların imkanları konusunda geçmiş trendlerden hareket ederek çıkarsamalar yapmak, ya da ele alınan bölge için öngörülen hedeflerin gerçekleşmesi için gerekli kamu ve özel fonlar konusunda sektörel makro harcama rakamları belirlemek zorunda kalmışlardır. Mali çerçevenin verilmediği bir ortamda plancılar bir gevşek bütçe sınırlaması (soft

budget constraint) çerçevesinde hareket etmişler, bu da doğal olarak planların gerçekçilik derecesine ve önceliklere yansımıştır.

viii) Planların uygulanmaması ya da GAP'ta olduğu gibi sınırlı ölçüde uygulamalarının en büyük nedenlerinden biri Türkiye'nin nerdeyse sürekli bir mali kriz, kamu gelir yönetiminin vergi toplama konusunda sürekli bir zaaf, içinde olması nedeniyle, planların uygulanması için gerekli kaynak bulunamamasıdır. Bunların gerisindeki asıl neden ise, kaynak yaratılması konusunda siyasi irade yoksunluğudur. GAP'ın uygulanmasında kritik tesislerden Atatürk Barajı'nın yapımı ve Şanlıurfa tünellerinin açılması için dönemin başbakanı Özal'ın özel bir fondan kaynak sağlaması ve Özal zamanından beri, GAP'ın ancak karınca süratıyla ilerlemesi, siyasi iradenin plan uygulamasında yarattığı farka en büyük örnektir.

ix) Planların uygulanmasında siyasi irade yoksunluğu sademe finansman temini ile sınırlı değildir. GAP ve Doğu Anadolu Planı, planlarını başarılı olabilmeleri için yapısal değişim öngörmektedir. GAP'ta ön görülen yapısal değişimin en önemlisi "toprak mülkiyet sistemini iyileştirmek" (DPT, 1990, 2. baskı, c.4, s. 4); daha açık bir ifadeyle toprak reformudur. Toprak reformu Atatürk'ün işaretiyle ta 1930'ların ortasında ele alınmış olunmasına rağmen bir türlü yapılamamıştır. Çünkü bundan zarar görecektir olanlar, bu konuda siyasi irade göstermeleri gerekenler olagelmıştır.

x) Gerekli finansman bulunsa bile, Güneydoğu'nun ve özellikle Doğu'nun plan öngörülleri doğrultusunda gelişebilmeleri için bu bölgelerde gerçekleştirilmesi gereken ikinci bir yapısal değişiklik çayır ve mer'alarla ilgilidir. Çayır ve mer'alar köy ve kasabaların mülkiyetinde kamu mallarıdır. İsteyen istediği kadar mal sala geldiğinden bunların ot kaliteleri ve verimleri zamanla düşmüş, hayvancılık gerilemiş ve kırsal kesim yoksullağa düşmüştür. Bu yoksulluk çemberinin kırılabilmesi için, çayır ve mer'a ıslahı ve bunlara otlatma kapasitelerine göre ve dönüşümlü olarak hayvan salınması gerekmektedir. 25.02.1998 tarihli ve 4342 sayılı mera kanunu bu istikamette hükümler getirmiştir. Ancak yasa, etkin denetleme mekanizmaları ve müeyyideler getirmediği için, geleneksel uygulamalar sürmekte ve yoksulluk devam etmektedir. Yasa etkin denetleme mekanizmaları getirmiş olsaydı bile ülkenin siyasi ve bürokratik yapısı bağlamında çayır ve mer'aların etkin işletilebilmeleri kuşkuludur. Siyasal bakımdan güçlü büyük sürü sahipleri, en azından kısa ve orta dönemde, yasanın uygulanmasından en fazla zarar görecektir olanlardır. Bunlar yasanın uygulanmasını desteklemeseler bile, Tarım Bakanlığı'nın mevcut yapısı ve kırsala çıkmaktan adeta imtina eden kadrosuyla etkin bir çayır-mer'a yönetimi neredeyse olanaksızdır. Siyasal irade yoksunluğu bu konuda da belirleyici olagelmıştır.

Nihai tahlilde, bölge planlarının uygulanmaması, ya da GAP' ta olduğu gibi sınırlı ölçüde uygulanmasının arkasındaki sorunlar, birinci derecede bir siyasi irade ikinci derecede ise bir finansman sorunudur. Yönetişim sorunları, ancak siyasi irade bir planı uygulama kararı verdikten sonra ortaya çıkabilecek, etkinlik sorunlarıdır. Türkiye de özellikle koordinasyon konusunda, yönetim sorunları yaşamakla birlikte, bölge planlaması ve uygulaması konusunda esas sorunlar birer yönetim sorunu olmaktan uzaktır.

Kaynakça

Aru, Ahmet Kemal (1968), *'Türkiye'de Metropoliten ve Şehir Planlamalarında Geçirilen Safhalar ve Yorumlanması'*, içinde Mimarlar Odası, 1. Milli Fiziki Plan Semineri. Ankara

Aytür, Memduh (1966), *Türkiye'de Plan, Planlı Siyaset ve İdare*. Ankara: DPT, teksir.

Bechtel International Corporation and EMC Machinery International (1970). Regional Development Program for the Çukurova, Final Report.

Candır, Atila (1980), KÖYD' ün Kuruluşu ve Çalışma Düzeni. Ankara: DPT-KÖYD, yayınlanmamış çalışma.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2006), Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi, Ankara:DTP

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2000), Doğu Anadolu Projesi Ana Planı, 7 cilt. Ankara: DTP.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1990), Güneydoğu Anadolu Projesi Master Planı Çalışması: Master Plan Nihai Raporu, 4 cilt., 2. baskı. Ankara DPT.

Devlet Planlama Teşkilatı Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesi (DPT-KÖYD) (1972), Güneydoğu Anadolu Yöresel Gelişme Projesi, KÖYD yayın No:1. Ankara: DPT-KÖYD

Devlet Planlama Teşkilatı ve İmar ve İskan Bakanlığı (1966), Çukurova Bölge Planlama Projesi Ön Raporu. Adana:DPT, teksir.

Electro-Watt Engineering Services Ltd, et. al. (1970), Lower Fırat Project Feasibility Report.

Food and Agricultural Organization (FAO) (1966), Prei. Investment Survey of the Antalya Region, Turkey.

İmar ve İskan Bakanlığı (İİB) (1964), Zonguldak Bölgesi Ön Planı. Ankara:İİB.

İmar ve İskan Bakanlığı (İİB) (1963), Doğu Marmara Ön Planı . Antara:İİB.

Milli Prodüktivite Merkezi (MPM) (1960), Köyceğiz- Dalaman Örnek Kalkınma Projesi. Ankara:MPM.

Rittel, Horst W.J. and Melvin M. Webber (1973). "*Dilemmas in a General Theory of Planning*", Policy Sciences vol.4, 155-169

Soral, Erdoğan ve Erdoğan Sakman (1966). Bölgesel Planlama, Yayın no: DPT435-SPD 101. Ankara :DPT

Tekeli, İlhan (1972). Bölge Planlama Üzerine. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.